

UYGURÇA YENİ YAYIMLAR

Son yıllarda yapılan Uygur harfli metin yayımları ile, Eski Uygur dili üzerindeki çalışmaların yeniden canlandığı görülmektedir.

Yapılan bu yayımları iki bölüme ayırabiliriz.

Birinci bölümdeki eserler, daha önce basımı yapılmamış ve ilim âleminde ilk olarak yayımlanan eserlerdir ki bu türden eserlere örnek olarak *Berliner Turfantexte* serisinde yayımlanan Georg Hazai-Peter Zieme'nin neşrettiği *Fragmente der uigurischen Version des «Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu»* (Berlin 1971, 86+XL s.); adlı eseri, yine aynı seride Klaus Röhrburn'un neşrettiği *Eine uigurische Totenmesse* (Berlin 1971, 64+LXIV s.) adlı eseri ve Şinasi Tekin'in bir önsözle tıpkıbasım olarak neşrettiği *Abidarim Koşavardi Sastr* (Vasubandhu'nun *Abhidharmakoşastra* adlı eserine Sthiramati'nin yazdığı tefsirin Uygurca çevirisi, I. Cilt, giriş ve metnin tıpkıbasımı, New York, 1970) adlı eseri, zikredebiliriz.

İkinci bölümdeki eserlerin bir kısmı, daha önce neşirleri yapılan fakat Türkolojinin bugünkü gelişmesine paralel bir şekilde yeniden işlenip neşredilen metinlerdir.

Bu tipten yayımlara örnek olarak N. Yamada'nın Uygur hukuk vesikaları hakkındaki çeşitli makaleleri ile J. R. Hamilton'un Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin yeni neşirini gösterebiliriz (James Russel Hamilton, *Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince*, Paris 1971, 204 s.).

Bu bölümdeki diğer bir kısım eserin yeni yayımlarını ise, daha önce yapılan ilmi yayımlarının mevcutlarının tükenmesi sebebi ile, eserin aslında herhangi bir değişiklik yapmadan aynen basılan yeni baskısı teşkil etmektedir.

Bu türe örnek olarak Turfan metinlerinin daha önce yapılan yayımlarının toplu bir şekilde yapılan toplu basımlarını zikredebiliriz.

Bu makalemizde Turfan metinlerinin yeni yayımını ve bu yeni yayımda yer alan makalelerin Türkiye'de neşredilen tercüme ve adaptasyonlarını tanıtacağız.

Turfan metinleri koleksiyonu 1965 yılından beri G. Hazai'nin başkanlığındaki bir heyet tarafından tetkik ve tasnif edilmektedir. Bu tetkik ve tas-

nifin neticesinde koleksiyonun durumu belli olmuştur. Turfan metinlerinin Doğu Almanya'da bulunan koleksiyonunda 8000 kadar metin parçası vardır. Bu metinlerin kataloğu da henüz yapılmamıştır. Koleksiyonun Batı Almanya'da, Mainz, Marburg... vs. gibi merkezlerde, bulunan ve takriben 700 parça kadar olan metinlerinin geçici kataloğu Ş. Tekin tarafından yapılmış idi. Bu güne kadar yapılan metin yayımlarının Turfan koleksiyonunun ancak % 20'si oranında olduğunu da belirtmeliyiz. (Bu konularda bk. G. Hazai, «Berlin'de Turfan yazmaları üzerinde çalışmalar», *TDAY Belleten* 1971, s. 11-20).

G. Hazai'nin başkanlığındaki heyet, bir yandan daha önce yayımlanmamış metinleri *Berliner Turfantexte* serisinde yayımlarken, bir yandan da daha önce neşredilen metinlerin toplu bir tıpkı baskısını yapmıştır. *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung*, (Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich-Wilhelm Karl Müller, Willi Bang, Annemarie von Gabain, Gabdul Raşid Rächmâti, Wilhelm Thomsen, Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938, Mit Vorwort von Georg Hazai, Band I, Mit 24 Tafeln, Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, Leipzig: 1972, 623-24 s.) başlığını taşıyan ilk cilt beş bölüme ayrılmıştır.

İlk bölüm F. W. K. Müller ile Annemarie von Gabain'in *Uigurica* başlığı ile yayımladıkları dört kitabı ihtiva etmektedir. *Uigurica I*, APAW 1908, Nr. 2, s. 3-60, *Uigurica II*, APAW 1910, Nr. 3, s. 61-168, *Uigurica III*, Uigurische Avadâna-Bruchstücke I-VIII, APAW 1920, Nr. 2, s. 169-259, *Uigurica IV*, SPAW 1931, s. 260-312.

İkinci bölümde Annemarie von Gabain'in *Die uigurische Hüen-tsang-Biographie* adlı eseri yer almaktadır. *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*, I. Bruchstücke des 5. Kapitels, SPAW 1935, s. 315-344, *Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie*, SPAW 1938, s. 345-390.

Üçüncü bölümde Albert August von Le Coq'un *Türkische Manichaica aus Chotscho* başlığı ile yayımlamış olduğu serinin ilk üç kitabı yer almaktadır. *Manichaica I*, APAW 1911, Nr. 6, s. 393-451, *Manichaica II*, APAW 1919, Nr. 3, s. 452-464, *Manichaica III*, APAW 1922, s. 465-511.

Dördüncü bölümde von Le Coq ile Wilhelm Thomsen'e ait beş araştırma yer almaktadır. *Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idiqt-Schahri*, SPAW 1908, s. 515-531, *Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen «Runen») aus Toyog-und Idiqt-Schahri Oase von Turfan*, SPAW 1909, s. 532-546, *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Turkistan)*, SPAW 1909, s. 547-563, *Chuastuanift, ein sündenbekenntnis der manichäischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Türkis-*

tan), s. 564-604, *Ein Blatt türkischer «Runen»-schrift aus Turfan*, SPAW 1910, s. 605-623.

Beşinci bölüm, dört bölümdeki neşirlere ait bazı tıpkıbasımlar ihtiva etmektedir. *Tafeln*, IXXIV.

Eserin ilk bölümünü teşkil eden *Uigurica* serisinin I. cildinin 5-10. sayfelerinde yer alan *T II B 29* numaralı 81 satırlık Hristiyanlığa ait metnin 30 satırı, sadece transkripsiyon olarak, A. Caferoğlu'nun *Türk Dili Tarihi I*, (İstanbul 1958) adlı eserinin 182-183. sayfelerinde «Uygurca Örnekleri, I. Hristiyanlığa ait metin» başlığı ile yayımlanmıştır. 30 satırlık bu transkripsiyon, eserin 3. baskısında da aynen yer almaktadır (İstanbul 1970, s. 190).

Uigurica IV'de

A. *Çaştana*.

B. *Geschichte vom grossen Affen und Padmâvatî*.

C. *Dantîpâla*.

D. *Das Hasen-Jâtaka*.

başlıkları ile dört hikâye yer almaktadır. Bu metinlerden ilki olan ve s. 265-284 arasında yer alan *Çaştani Bey* hikâyesi S. Himran tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (S. Himran, *Çaştani Bey Hikâyesi*, Prof. F. W. K. Müller tarafından başlanmışken, ölümünden sonra Dr. A. von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılan *Uigurica IV-A*, TDK yay., İstanbul 1945, 99 s.). von Le Coq'un *JRAS*'de neşrettiği bu metnin tercümesi Safvet tarafından «Çeştani ili beyinin hikâyesi» başlığı ile *Türk Yurdu*, (I. Cild, 1327-1328, İst., 1327, sayı 8, s. 266-231 -1. -20. satır-, sayı 9, s. 256-258 -20, -36. satır, sayı 10, s. 289-292 -1. -18. satır- ve sayı 11, s. 318-320 -18. -36. satır-) mecmuasında tercüme edilmiş idi. Sayı 8 ve 9'da yapılan 36 satırlık tercüme metnin F. W. K. Müller'e ait baskısındaki ilk 36 satır, sayı 10 ve 11'de yer alan 18-18-36 satır ise F. W. K. Müller neşrindeki 37-72. satırlardır. *Çaştani Bey* metninin ilk 52 satırı ayrıca Şükrü Kurgan'ın *İzahlı Eski Metinler Antolojisi* (Ankara 1943)'nin 69-71. sayfelerinde «Çeştani Bey Destanı» başlığı ile, tanıtma, metin ve tercüme olarak yer almaktadır.

İkinci metin olan ve s. 285-288 arasında yer alan 60 satırlık *Padmâvatî Kız*'ın hikâyesi, üçüncü metin olan ve s. 289-300 arasında yer alan 197 satırlık *Dantîpâla Bey*'in hikâyesi, dördüncü metin olan ve s. 301-309'da yer alan 144 satırlık *Mukaddes Tavşan* hikâyesi ve s. 310-312'de yer alan, bu dört metnin son üçünün sözlüğü, tek bir cilt olarak, S. Himran tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (S. Himran, *Uygurca Üç Hikâye*, Prof. F. W. K. Müller tarafından başlanmışken, ölümünden sonra Dr. A. von Gabain

tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılan Uigurica IV-B; C, D., TDK yay., İstanbul 1946, 119 s.).

S. Himran, yaptığı bu tercümelelerde, Müller ve Gabain'in okuyuşu ve notları yanında kendi görüşlerine de yer vermiştir.

Eserin II. bölümünü teşkil eden *Hüen-tsang* Biografisi'nin s. 315-344'de yer alan ilk bölümünün tanıtması R. R. Arat tarafından *Türkiyat Mecmuası*'nın V. cildinde (s. 333-339) yapılmıştır.

Eserin III. bölümünü teşkil eden *Manichaica* serisinin 393-451. sayfeleri arasında yer alan I. cildi Fuat Köseraif tarafından Türkçeye tercüme edilmişti. (Fuat Köseraif, *Türkçe Mânî Elyazları (Manichaika)*, C. I. Khotço harabelerinde bulunup A. von Le Coq tarafından tanıtılan el yazıları, TDK yay., İstanbul 1936, 46 s. (-12 levha ile-).

Manichaica II'de yer alan metinler, ilk ikisi hariç., Türkçeye tercüme edilmiştir.

S. 456-457'de yer alan T. M. 419 numaralı parça olan «Afrin Çor Tigin»in şiiri, Reşid Rahmeti Arat tarafından «Aprin Çor Tigin'in bir Şiiri başlığı ile önce *Türk Yurdu* dergisinde (50. yıl, 281. sayı, Şubat 1960, Ankara, s. 41-42) sonra da *Eski Türk Şiiri*'nde, «*Medhiye (Aprinçur Tigin)*» başlığı ile, 3 numaralı metin olarak, neşredilmiştir. (Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri* TTK yay., Ankara 1965, s: 14-17).

S. 457-458'de yer alan, T.M. 419'un arka yüzündeki «Afrin Çor Tigin» in ikinci şiiri, Reşid Rahmeti Arat tarafından «Edebiyatımızda ilk lirik şiir» başlığı ile önce *Türk Yurdu* dergisinde (50. yıl, 284. sayı Mayıs 1960, Ankara, s. 37-38) sonra da *Eski Türk Şiiri*'nde, «Şiir (Aprinçur Tigin)» başlığı ile, 4 numaralı metin olarak, neşredilmiştir. (bk. s. 18-21). Bu şiir için ayrıca, 1) Ş. Tekin'in *Eski Türk Şiiri* tanıtması (*Reşid Rahmeti Arat İçin*, TKAE yay., Ankara 1966, s. 448-450), 2) Ş. Tekin'in «Uygur edebiyatının meseleleri (şekiller-vezinler)», (*Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl II, sayı 1-2, -1965 Ankara- Ankara 1969, s. 41-44), 3) yine Ş. Tekin'in ilk iki yazı ile ilgili olan T. Gandjei'nin «The prosodic structure of an Old Turkish poem», (*W. B. Henning Memorial Volume*, London 1970, s. 157-160)'daki makalesine verdiği cevap olan «Bir Uygur şiiri hakkında not», (*TDAY-Bulleten* 1975-1976, Ankara 1976, s. 61-63)'deki makalelerine bk.

S. 458-459'da yer alan T. II, D. 169/I numaradaki I. metin, R. R. Arat tarafından önce «En eski Türk ilâhisi» başlığı ile *Türk Yurdu* dergisinde (49. yıl, 274. sayı, Haziran 1959, Ankara, s: 45-46) sonra da «İlâhî (Tan Tanrı)» başlığı ile *Eski Türk Şiiri*'nde, 1 numaralı metin olarak, s. 3-9) yayınlanmıştır. (Bu şiir için ayrıca 1) Ş. Tekin'in «Uygur edebiyatının meseleleri»; s. 41-44, 2) M. Kaplan'ın *Edebiyat, Lise 1*, Ankara 1976, s. 147-148'e bk.).

S. 459-460'da yer alan T. II, D. 169'un arka yüzündeki metin (169/II), R. R. Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*'nde «İlâhî (Parlak, güçlü, bilge Tanrı)» başlığı ile s. 10-13'de, 2. numaralı metin olarak, yayımlanmıştır. Bu metin ayrıca A. Caferoğlu'nun *Türk Dili Tarihi I* (İst., 1958, s. 183 ve İst., 1970, s. 191'de «II. Manihey metini» başlığı ile, yayımlanmıştır.

S. 459-460'da yer alan T. II, D. 169'un arka yüzündeki metin (169/III), R. R. Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*, s. 22-25'de, «Ölüm tasviri» başlığı ile, 5 numaralı metin olarak, yayımlanmıştır.

S. 461-462'de yer alan T. II, D. 178 numarada kayıtlı olan metin, R. R. Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*, s. 26-29'da, «Cehennem tasviri» başlığı ile, 6 numaralı metin olarak, yayımlanmıştır.

Manichaica III'de s. 33, Nr. 14'de yer alan *Yosipas (Esop)* hikâyesi, Şerif Hulusi tarafından «Ezop masallarının Uygurca bir tercümesi» başlığı ile, *Varlık* (cilt XII, no 202, 1. 12, 1941, s. 229-230) mecmuasında neşredilmiştir.

Manichaica III'de, Nr. 39'da yer alan T. III, D. 260 numaralı eksik metin, daha sonra TTT III'de önce transkripsiyon sonra da manzum hale sokulmuş olarak bütünü ile yayımlanmıştır. R. R. Arat, bu metnin tamamını «büyük ilâhî (Mânî için)» başlığı ile, 7 numaralı metin olarak, *Eski Türk Şiiri*, s. 30-59'da yayımlamıştır.

Eserin IV. bölümündeki 2. araştırmanın Türkçesi «Göktürk harfleri ile yazılı bir kaç metin» başlığı ile, Hüseyin Namık Orkun tarafından, *Eski Türk Yazıtları*, II, s. 173-184'de yayımlanmıştır.

Bu bölümdeki 5. araştırmanın Türkçesi «Turfanda bulunan Göktürk harfleri ile yazılı metinler» başlığı ile Hüseyin Namık Orkun tarafından *Eski Türk Şiiri*, II, s. 53-59'da yayımlanmıştır.

Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung başlıklı eserin 2. cildi (band 2, Mit 15 Tafeln, Leipzig 1972, 411 s. -XV levha ile-), W. Bang, A. von Gabain ve G. R. Rachmati (= R. R. Arat)'nin *Türkische Turfan-Texte* başlığı ile yayımladıkları serinin ilk 7 cildinin toplu basımını ihtiva etmektedir.

İki bölüme ayrılan eserin ilk bölümünde

1. *TTT I. Bruchstücke eines Wahrsgebuchs*, s. SPAW 1929, 3-30.
2. *TTT II. Manichaica*, SPAW 1929, s. 31-50.
3. *TTT III. Der grosse Hymnus auf Mani*, SPAW 1930, s. 51-79.
4. *TTT IV. Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis*, SPAW 1930, s. 80-98.
5. *TTT V. Aus buddhistischen Schriften*, SPAW 1931, s. 99-132.
6. *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, SPAW 1931, s. 133-189.

7. *TTT VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*, SPAW 1934, s. 190-289.

8. *TTT VII*. SPAW 1936, Nr. 12, s. 290-411.

ikinci bölümünde ise *Tafeln I-XV* bulunmaktadır.

S. 3-30 arasında yer alan *TTT I*'in bütünü, R. R. Arat tarafından «Fal Kitabı» başlığı ile, *Eski Türk Şiiri*, s. 277-305'de, 35 numaralı metin olarak yayımlanmıştır.

TTT II'de s. 34-38'deki T M 276a-276b numaralı *Bögü* han'ın Mani dinini kabul edişini anlatan 96 satırlık metin, Saadet Ş. Çağatay tarafından «Mani dinine ait metin» başlığı ile *Türk Lehçeleri Örnekleri*, (VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Yazı dili, 1. Baskı, Ankara 1950, s. 11-15'de, sadece transkripsiyon olarak, yayımlanmıştır. Eserin 1963'de Ankara'da yapılan ikinci baskısının 13-18. sahifelerinde ilk baskıdaki metin aynen yer almaktadır. İkinci baskıda 96 satırlık metnin 25-48. satırlarını ihtiva eden faksimile de verilmiştir.

TTT III'de, s. 51-79'da yer alan metnin tamamı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, R. R. Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*, s. 30-59'da, «Büyük ilâhi (Mani için)» başlığı ile, 7 numaralı metin olarak, yayımlanmıştır.

TTT IV'de s. 80-98 arasında yer alan A kısaltmalı 76 satırlık, B kısaltmalı 69 satırlık iki tövbe kitabı parçası bulunmaktadır. *Alku türlüğ tsuy ayığ kılınçığ ökünüp kşanti kılmağ atl(ı)ğ nom bitig* «Her türlü kötü amelleri itiraf edip af dilemek adlı (şeriat) kitab(ı)» adlı metnin iki ayrı parçası olduğu zannedilen bu metinlerin sadece transkripsiyonu «Budist tövbe istiğfarı» başlığı ile S. Ş. Çağatay tarafından *Türk Lehçeleri Örnekleri*, (Ankara 1950, s. 16-21 ve Ankara 1963'de yapılan ikinci baskının 19-23. sahifelerinde) yayımlanmıştır.

TTT V'de yer alan ve *A* ve *B* olarak tavsif edilen iki büyük metinden s. 116-130 arasında bulunan 129 satırlık metin, *Saddharmapundarikasūtra* adı ile bilinen eserin bir kısmı olup *Waphuaki* (< Çince. Fa-hua-king) *atl(ı)ğ nom çegeki sudur* «Vap Hua Ki (= Fa-hua-king) adlı din çiçeği kitabı» adını taşımaktadır. Bu metnin baştan 16 satırının transkripsiyonu *Türk Dili Tarihi I* (İst., 1958, s. 184 ve İst., 1970, s. 192)'de «Uygurca örnekleri. III. Buddist metini» başlığı ile yayımlanmıştır.

TTT VI'da yer alan ve *Sekiz Yükmek* adı ile bilinen Budist metninin baştan 154 satırının transkripsiyonu, S. Ş. Çağatay tarafından *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Ankara 1950, s. 21-27 ve Ankara 1963 s. 24-28)'nde yayımlanmıştır.

TTT VII'de, s. 328-329'da 30 sıra numarası ile yer alan T. II Y, 36 küniteli metin, tamamı *Eski Türk Şiiri*, s. 277-305'de «Fal Kitabı» başlığı ile 35 numaralı metin olarak yer alan metnin küçük bir bölümüdür. *TTT VII*'deki metin *Eski Türk Şiiri*'nin 300-302. sahifelerinde yer almaktadır.

TTT VII, s. 339'da 40/C sıra nûmarası ile yer alan T. III. M. 190 künyeli (bu künye eski künye nûmarası olup, bu metin hâlen U. 4709 numarada kayıtlıdır) metin, R. R. Arat tarafından «Hâtîme duası» başlığı ile 26 numaralı metin olarak, *Eski Türk Şiiri*, s. 236-239'da yayımlanmıştır.

TTT VII, s. 339'da 40/C sıra nûmarası ile yer alan ve T. III. M. 190 künyeli metnin devamı olduğu zannedilen 144-148. satırları muhtevi kısmın, yeni nûmarası Mainz 321 olup, metin R. R. Arat tarafından «Hatime duası» başlığı ile, 27 numaralı metin olarak, *Eski Türk Şiiri*, s. 240-242'de yayımlanmıştır.

TTT VII, s. 347 not 6'da yer alan ve T. III, M, 138 künyesi ile bilinen 20 satırlık metnin yeni künyesi Mainz 100 olup, metin R. R. Arat tarafından «Maytri» başlığı ile, 17 numaralı metin olarak, *Eski Türk Şiiri*, s. 173-175'de yayımlanmıştır.

Yine s. 362'de 30 numaralı notta verilen 9 satırlık metin, *Eski Türk Şiiri*, s. 280-281'de yayımlanmıştır.

S. 340-341'de 42 sıra nûmarası ile yer alan ve T. II, Y. 19 künyeli metin, *TTT VII*'nin son metnidir. 14 ata sözünü ihtiva eden metin, R. R. Arat tarafından «Ata-sözleri» başlığı ile, 34 numaralı metin olarak, *Eski Türk Şiiri*, s. 272-275'de yayımlanmıştır.

Yukarıda verdiğimiz bibliyografik notların değerlendirmesini yapacak olursak *Uigurica I-IV*, *Manichaica I-III*, *TTT I-VII* olmak üzere 14 ciltlik Uygurca neşriyatın *Uig. IV*, *Manic. I* ve *II-2* metin hariç-, *TTT I, III, IV*'ün bütünü ile Türkçeye tercüme edildiğini *Uig. I*, *Manic. III*, *TTT, II, V, VI* ve *VII*'den de gerek sadece transkripsiyon gerekse gözden geçirilmiş transkripsiyon ve tercüme yapıldığını görürüz. Bu tesbit bize Hazai'nin iki ciltte yayınlamış olduğu metinlerin yarısına yakın kısmının Türkçeye tercüme edilmiş olduğunu göstermektedir.

Daha önceleri başlanmış fakat bu gün için durmuş olan bu metinleri Türkçeye çevirme faaliyetinin, tekrar canlanmasını ve bu metinlerin toplu tercümelerinin yapılmasını temenni ediyoruz.

Son olarak bu metinleri, toplu olarak yeniden neşri ile ilim âlemine kazandıran Prof. Hazai'yi bu güzel faaliyetinden dolayı tebrik ederken bu serinin devamı olarak başka metinlerin yer alacağı 3. cilt ile ilk üç ciltte yer almış olan metinlerin tıpkıbasımlarını iltiva edecek olan 4. cildi bir an önce yayınlayarak ilim âlemine kazandırmasını beklediğimizi de belirtelim.

Osman F. Sertkaya